

**ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС;
СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО**

УДК 347.9

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2019.4-1.15>

БЕЙГУЛ М.А., ДЯЧЕНКО С.В.

**ОСОБЛИВОСТІ ЗМІСТУ ПРИНЦИПУ ПРОПОРЦІЙНОСТІ
В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ**

Правовий аналіз законодавства багатьох провідних зарубіжних країн дає змогу зробити висновок про надзвичайний вплив на формування його норм інтеграційних рухів які, насамперед, безпосередньо виявляються у приведенні національних правових систем до міжнародних стандартів, оскільки здійснення справедливого цивільного судочинства в кожній державі можливе тільки з дотриманням його загальноновизнаних засад. Наприклад, в межах проведення процесу адаптації законодавства України до права Європейського Союзу національне законодавство зазнало чимало змін, які не оминули й Цивільний процесуальний кодекс України. Зокрема, в останній редакції зазначеного нормативно-правового документа було значно розширено та безпосередньо закріплено коло основоположних засад цивільного судочинства, серед яких особливу увагу привертає принцип пропорційності. Зазначений принцип посідає одне з центральних місць у системі принципів цивільного процесу, оскільки забезпечує дотримання балансу приватного та публічного інтересу, відповідно, окреслює правові межі втручання компетентних органів у свободу особи, дотримання яких є надзвичайно важливим для правової держави. Визначення балансу приватного та публічного інтересу є одним із ключових складників для побудови правової держави, тому в зарубіжних країнах його дотриманню приділяють велику увагу в провідних країнах Європи.

У вітчизняній правовій науці інтерес до пошуку та визначення балансу публічного та приватного інтересу був зумовлений діяльністю Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), оскільки, відповідно до Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», рішення ЄСПЛ є обов'язковими для України.

Крім того, принцип пропорційності визнаний європейською спільнотою універсальним принципом права та знаходить своє місце у нормативно-правових актах країн Європейського Союзу, а також широко використовується у практиці ЄСПЛ. Враховуючи значущість принципу пропорційності, виникає необхідність у визначенні та формуванні єдиного підходу до розуміння його змісту та сутності, оскільки дотримання зазначеного принципу є надзвичайно важливим для захисту прав і свобод учасників процесу, для виконання завдань цивільного судочинства та ефективного здійснення правосуддя загалом.

Ключові слова: *принципи цивільного процесуального права, цивільне судочинство, принцип пропорційності, баланс приватного та публічного інтересу, суди загальної юрисдикції.*

© БЕЙГУЛ М.А. – студент (Навчально-науковий інститут права Університету державної фіскальної служби України)

© ДЯЧЕНКО С.В. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного права та процесу (Університет державної фіскальної служби України)

The legal analysis of the legislation of many leading foreign countries makes it possible to conclude that it is extremely influential on the formation of its norms of integration movements, which, first of all, are directly manifested in bringing national legal systems to international standards, since the implementation of fair civil proceedings in every state is possible only by observance of law. Thus, in the course of the process of adaptation of the legislation of Ukraine to the law of the European Union, the national legislation has undergone a lot of changes, which did not bypass the Civil Procedure Code of Ukraine. In particular, the latest wording of the aforementioned regulatory document has significantly expanded and directly enshrined the basic principles of civil justice, among which the principle of proportionality is of particular importance. This principle is one of the central places in the system of principles of the civil process, as it ensures the balance of private and public interest, thereby defining the legal limits of the intervention of the competent authorities in the freedom of the person, the observance of which is extremely important for the rule of law. Determining the balance of private and public interest is one of the key components to building a rule of law, so in foreign countries, its observance is receiving great attention in the leading countries of Europe.

In domestic legal science, the interest in finding and defining the balance of public and private interest was driven by the activities of the European Court of Human Rights (ECHR), since, in accordance with the Law of Ukraine "On the Enforcement of Judgments and the Practice of the European Court of Human Rights", the ECtHR is obligatory for Ukraine.

In addition, the principle of proportionality is recognized by the European Community as a universal principle of law and finds its place in the legal acts of the European Union countries, and is widely used in the ECtHR's practice. Given the importance of the principle of proportionality, there is a need to define and formulate a unified approach to understanding its content and essence, since compliance with that principle is extremely important for the protection of the rights and freedoms of participants in the process, for the performance of civil justice and the effective administration of justice as a whole.

Key words: *principles of civil procedural law, civil justice, principle of proportionality, balance of public and private interests, courts of general jurisdiction.*

Вступ. Для виконання поставлених у межах Угоди про асоціацію України з ЄС умов було прийнято Закон України від 3 жовтня 2017 р. № 2147-VIII «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів», яким нормативно закріплено принцип пропорційності в Цивільному процесуальному кодексі України.

Відповідно до статті 11 Цивільного процесуального кодексу України, суд визначає в межах, встановлених цим кодексом, порядок здійснення провадження у справі відповідно до принципу пропорційності, враховуючи: завдання цивільного судочинства; забезпечення розумного балансу між приватними й публічними інтересами; особливості предмета спору; ціну позову; складність справи; значення розгляду справи для сторін, час, необхідний для вчинення тих чи інших дій, розмір судових витрат, пов'язаних із відповідними процесуальними діями, тощо. Із змісту зазначеної статті випливає головне завдання і мета принципу пропорційності: дотримання приватного та публічного інтересу під час здійснення правосуддя у межах цивільного судочинства [1].

Аналіз робіт вітчизняних науковців-юристів дає змогу казати про досить неоднозначне розуміння сутності балансу публічного та приватного інтересу, що, безумовно, стає перешкодою під час виконання завдань, поставлених перед цивільним судочинством, оскільки відсутність єдиного доктринального підходу до розуміння перешкоджає практичному застосуванню поняття та досягненню його мети. Крім того, той факт, що принцип пропорційності довгий час розглядався українськими правовиками як складник принципу верховенства права, а також як принцип виключно міжнародного права, тільки підвищує необхідність його глибокого наукового дослідження та формування єдиного визначення змісту цього принципу для ефективного здійснення правосуддя.

Вивченню проблеми нашого дослідження були присвячені праці таких вітчизняних науковців, як: А. Барак, Н. Варламова, Г. Гаджаєв, Д. Дедов, С. Дятярьов, Р. Майданик, С. Погребняк, П. Рабінович, Т. Цувіна, Т. Фуфалко, С. Шевчук, І. Ярошенко, Т. Цувіна.

Постановка завдання. Метою статті є здійснення правового аналізу змісту принципу пропорційності, його визначення та особливостей зазначеного принципу в цивільному судочинстві України.

Результати дослідження. У статті 11 Цивільного процесуального кодексу України законодавець визначає певні ознаки, які становлять зміст принципу пропорційності та з дотриманням яких суд повинен вирішувати процесуальні питання, пов'язані з розглядом справи. Одним з основних складників засади пропорційності є забезпечення розумного балансу між приватними й публічними інтересами.

Щодо визначення розумного балансу приватного та публічного інтересу у вітчизняній правовій науці склалися досить різноманітні думки. Таке твердження є досить логічним у цьому контексті, оскільки законом не визначається жодних критеріїв, з урахуванням яких повинен досягатися такий баланс.

Наприклад, О. Первомайський і В. Венедіктова вважають, що в національній правовій доктрині нині відсутні критерії, порядок встановлення балансу приватних і публічних інтересів у кожних конкретних правовідносинах. Водночас науковці наголошують, що баланс інтересів є статикою — моментом рівноваги приватного та публічного інтересів, і цей баланс вже наступної миті внаслідок дії різного роду факторів, що впливають на нього, може бути втрачений [2, с. 56].

На думку І. Жаровської, від реалізації публічних інтересів залежить факт існування і нормального функціонування будь-якого суспільства, і саме реалізація публічного інтересу слугує передумовою і гарантією реалізації окремих приватних інтересів. Інакше кажучи, реалізація публічних інтересів створює середовище для реалізації приватних інтересів, тому досягнення їхнього балансу є досить складним, оскільки один залежить від іншого [3, с. 33–37].

Н. Логачева вказує, що оптимальною є така модель встановлення балансу інтересів, за якої суспільні інтереси, формуючись із системи приватних мотивів і будучи їхньою складовою частиною, є в основі державних [4, с. 84–99].

Особливу увагу привертає в цьому контексті думка Р. Майданик. Науковець зазначає: «Сучасне ліберальне праворозуміння засноване на ідеях співробітництва для досягнення протилежних інтересів. Воно характеризується розумінням правозастосування як процесу співмірювання протилежних інтересів і забезпечення їхнього балансу на засадах партнерства, підвищення соціальної ефективності правових норм за допомогою надійних правових інститутів». Р. Майданик не протиставляє державу і приватну особу, а вказує на необхідність партнерства для задоволення протилежних за своєю суттю інтересів [5, с. 96–98].

О. Штефан під час визначення принципу пропорційності, а саме його сутності, протиставляє приватні права та інтереси, за захистом яких особа звертається до суду, та публічний характер діяльності суду та судочинства. Автор вважає, що під час реалізації свого права на судовий захист, особа, звертаючись до суду, здійснює захист своїх порушених чи оспорюваних прав [6].

Схожу позицію має І. Ярошенко. Науковець під час визначення принципу пропорційності намагається протиставити суд як орган публічної влади, який стає виразником публічного інтересу, і особу, яка є носієм суб'єктивних прав, тому стає виразником приватного інтересу. Отже, І. Ярошенко отожднює матеріальне право із проявом приватного і процесуального права – із проявом публічного в цивільному процесі.

Очевидно, що такий підхід є неправильним, оскільки змістом принципу пропорційності є баланс між приватним і публічним інтересом у процесі здійснення правосуддя, а отже – у площині процесуального права. Зведення розуміння змісту зазначеного принципу через співвідношення матеріального і процесуального права є неприйнятним.

І. Ізарова вважає: «Принцип пропорційності – право сторін процесу визначити порядок розгляду справи відповідно і співставно розміру позовних вимог судовим витратам, що вони очікують понести, і можливого строку розгляду справи судом». Автор зазначає, що принцип пропорційності реалізується під час обрання сторонами процедури вирішення, враховуючи розмір позовних вимог і судових витрат, можливий строк розгляду справи.

На думку Т. Цувіної, така позиція також не відповідає змісту принципу пропорційності, оскільки зазначені ознаки характеризують принцип диспозитивності [7, с. 50–63].

Розглядаючи позиції науковців щодо змісту принципу пропорційності, можна дійти висновку, що вони є досить різними, а іноді – узагалі діаметрально протилежними. Для остаточного визначення змісту принципу пропорційності доцільним буде розгляд практики наддержавних інституцій, зокрема ЄСПЛ.

Принцип пропорційності, який застосовується в ЄС сьогодні, походить від німецького права та широко використовується Конституційним судом ФРН під час визначення відповідно-

сті законодавства держави конституційним нормам і принципам. Цей принцип був сформований Конституційним судом ФРН на основі кодифікації пруського права так: державна влада може накладати тільки ті обов'язки, які є необхідними для досягнення суспільної мети [8, с. 31].

Сьогодні Європейське тлумачення зазначеного принципу знаходить своє відображення в положеннях статті 15 Конвенції про захист прав та основоположних свобод людини 1950 р., відповідно до якої не всі права людини є абсолютними, тобто держава має право їх обмежувати під час війни або іншої небезпеки для суспільства. Це обмеження можливе лише в тих межах, які продиктовані гостротою становища, із обов'язковим урахуванням того, що запроваджені заходи не суперечать зобов'язанням цієї держави щодо принципів міжнародного права [9].

Засада пропорційності найчастіше береться до уваги в європейському праві під час оцінки правомірності обмежень права на доступ до суду. Європейський суд із прав людини під час оцінки правомірності обмеження прав людини на доступ до суду зазначає: «Право на доступ до суду не є абсолютним і підлягає державному регулюванню, що допускається опосередковано, оскільки право на доступ за своїм характером закликає до врегулювання з боку держави, і це регулювання може варіюватися за часом і місцем відповідно до потреб і ресурсів суспільства й окремих осіб». У певних випадках, як уважає ЄСПЛ, держава може обмежувати право особи на судовий захист, але таке обмеження повинно бути крайнім засобом і повинно бути максимально обґрунтованим. Для оцінки законності такого обмеження ЄСПЛ використовує тест на пропорційність, який полягає у встановленні мети обмеження права на судовий захист, з'ясуванні засобу, який використовується для відповідного обмеження та чи було воно мінімально обтяжливим і необхідним у демократичному суспільстві, визначенні пропорційності відношення між вжитими засобами та поставленою метою, а також з'ясовується, чи не суперечить обмеження сутності права загалом.

Одним із показових у цьому контексті є рішення ЄСПЛ по справі «Nataliya Mikhaylenko v. Ukraine», в якому було визнано положення українського законодавства щодо неможливості особи, яка за рішенням суду визнана недієздатною, порушити перед судом питання про поновлення її в дієздатності, неправомірним обмеженням у доступі до суду, адже в попередній редакції Цивільного процесуального кодексу України не було гарантій щодо періодичного обов'язкового контролю суду за питанням поновлення осіб у дієздатності. Ситуація, яка склалася, на думку ЄСПЛ, фактично позбавила заявниці права на доступ до суду, що свідчить про недотримання принципу пропорційності під час застосування обмежень права. Зазначене рішення стало поштовхом до внесення в новий Цивільний процесуальний кодекс України норм, пов'язаних із закріпленням прав недієздатних осіб під час вирішення питання про поновлення їх у дієздатності (ч. 4 ст. 300 ЦПК України) [10].

Іншим прикладом застосування принципу пропорційності щодо оцінки обмеження процесуальних прав у практиці ЄСПЛ є рішення у справі «Tsezar and others v. Ukraine». Після початку антитерористичної операції (далі – АТО) на сході України юрисдикція судів у невідконтрольних областях була передана відвідним судам на територіях, підконтрольних Україні. У зв'язку з проведенням АТО на території Луганської та Донецької областей були призупинені виплати соціальних платежів, внаслідок чого заявник був змушений звернутися до суду. Під час звернення до ЄСПЛ заявники скаржилися на порушення їхнього права на доступ до суду, оскільки вони не могли оскаржити рішення про призупинення виплати соціальних платежів, оскільки суди були переміщені з невідконтрольних територій.

ЄСПЛ відмовив у задоволенні вимог заявників, оскільки нездатність судів, розташованих у місці проживання заявників, розглянути їхній позов була результатом збройного конфлікту на території, невідконтрольній Україні. ЄСПЛ обґрунтував своє рішення тим, що влада вжила всіх засобів для приведення судової системи у стан, за якого буде можливість реалізації всіх прав, гарантованих статтею 6 Конвенції, у контексті принципу пропорційності. Обмеження права існувало внаслідок збройного конфлікту в області, що не була підконтрольна Україні, і, беручи до уваги об'єктивні причини, з якими стикнулися органи влади, таке обмеження не було явно неспівмірним [7, с. 50–63].

Щодо вітчизняного законодавства, то слід зазначити: на нашу думку, законодавець, нормативно закріплюючи принцип пропорційності, надає суду певний обсяг дискреційних повноважень під час втручання у приватноправову сферу. Насамперед, втілення зазначеного принципу можна помітити у статті 11, відповідно до якої: «... суд визначає в межах, встановлених Кодексом, порядок здійснення провадження у справі відповідно до принципу пропорційності, враховуючи: завдання цивільного судочинства; забезпечення розумного балансу між приватними й публічни-

ми інтересами; особливості предмета спору; ціну позову; складність справи; значення розгляду справи для сторін, час, необхідний для вчинення тих чи інших дій, розмір судових витрат, пов'язаних із відповідними процесуальними діями, тощо» Крім того, відповідно до статей 274, 277 Цивільного процесуального кодексу України, суд під час вирішення питання про розгляд справи в порядку спрощеного або загального позовного провадження враховує певні обставини (ціна позову; значення справи для сторін; обраний позивачем спосіб захисту; категорію та складність справи; обсяг і характер доказів у справі, зокрема, чи потрібно у справі призначити експертизу, викликати свідків тощо; кількість сторін та інших учасників справи; чи становить розгляд справи значний суспільний інтерес; думку сторін щодо необхідності розгляду справи за правилами спрощеного позовного провадження), і за результатами розгляду відповідного клопотання позивача задовольняє його або відмовляє в його задоволенні.

Саме в цих випадках знаходить своє місце втілення засади пропорційності: суд вирішує питання про розгляд справи в порядку спрощеного провадження, враховуючи необхідність додержання балансу між приватним інтересом особи, який полягає в бажанні якнайшвидше вирішити справу, та публічним інтересом, який полягає, насамперед, у тому, щоби судовий процес був проведений відповідно до законодавства, щоби завдання судочинства були виконані, а також у необхідності врахування складності справи та інших об'єктивних обставин, з якими може стикнутися суд. Крім того, приймаючи рішення про проведення розгляду справи в порядку спрощеного провадження, суд обмежує сторони в деяких можливостях, які передбачені позовним провадженням, зокрема у проведенні судових дебатів. При цьому суд враховує, чи є виправданим таке обмеження, чи достатнім буде проведений розгляд для захисту порушених, невизнаних чи оспорюваних прав позивача, захист яких і є складником завдання цивільного судочинства.

Висновки. Отже, на нашу думку, зміст принципу пропорційності, а саме його основного складника – балансу публічного та приватного інтересу виявляється саме тоді, коли суд приймає те чи інше рішення у процесі цивільного провадження, враховуючи бажання, а також інтереси учасників процесу, а також необхідність справедливого, неупередженого та своєчасного розгляду й вирішення цивільної справи. При цьому цей баланс недоцільно визначати шляхом протиставлення приватного інтересу суду як органу державної влади та особи – виразника приватного інтересу, оскільки вони жодним чином не конкурують. Слушною в цьому контексті є думка Р. Майданик, яка наголошує на необхідності партнерства під час вирішення спорів.

Список використаних джерел:

1. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 р. № 1618-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2004. № 40–41, 42. Ст. 492.
2. Первомайский О. Поняття інтересу в цивільному праві та законодавстві. *Питання розвитку приватного права*. 2014. № 11. С. 53–57
3. Жаровська І. Публічні та приватні інтереси у механізмі сучасної державної влади. *Науковий вісник Чернівецького університету. Серія : Правознавство* 2010. С. 33–37.
4. Логачова І. Баланс приватних та публічних інтересів при будівництві економічних відносин держави та цивільного суспільства. *Юридичні записки. №20: Цивільне суспільство та держава Росія: забезпечення демократії та правомірності*. 2006. С. 84–99.
5. Кройтор В. Особливості прояву змісту принципу пропорційності в цивільному судочинстві. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 1. С. 96–99.
6. Штефан О. Принцип пропорційності у цивільному судочинстві України. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. 2018.
7. Цувіна Т. Принцип пропорційності у цивільному судочинстві. *Новели Цивільного процесуального кодексу України та проблемні аспекти практики їх реалізації*. 2018. № 10. С. 50–63.
8. Дяченко С., Убрамик Ю. Особливості принципу пропорційності: історія та практика. *Право і суспільство. Цивілістика*. 2018. № 6 (2). С. 29–34.
9. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Конвенція, міжнародний документ від 4 листопада 1950 р. *База даних «Законодавство України»* / Рада Європи. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
10. Справа «Михайленко проти України» (Заява N 18389/03) : Рішення, справа від 15.05.2008. *Європейський суд з прав людини*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.